

Neki ključni nadnevc i zdravstvene i ekološke kulture u Hrvata - nastavak II

Jozo Bakić

Počasni član Hrvatskog biološkog društva 1885.

IVANOVCI - HOSPITALCI PRVI TEMELJI HRVATSKOM RATNOM ZDRAVSTVU

Križarski ratovi koji započinju krajem 11. st. dovode do osnivanja posebnih viteških redova koji oružjem štite kršćanstvo ili pak unutar redova djeluju isključivo karitativno i medicinski brinući se za križarske ranjenike, te nemoćne i bolesne hodočasnike i putnike. Tako je viteški red templara stvoren 1116 god. u Jeruzalemu. Već u 1170. god. templari imaju svoje sjedište u Vrani uz kojeg postoji i hospital, u kojem se smještaju hodočasnici i putnici, a redovnici se bave i liječenjem. Templari 1214. u Puli osnivaju hospital koji 1386. god. preuzimaju Ivanovci nakon ukidanja templarskog reda.

Ivanovci - hospitalci ili malteški vitezovi po kasnijem sjedištu reda na otoku Malti od 1530. godine, također katolički vlteški red sv. Ivana jeruzalemskog, dvore hodočasnike i bolesnike u hospitalima te im otuda ime hospitalci. Kasnije sami sudjeluju u borbama, prate križare kao vojni sanitet, ili se isključivo bave liječenjem bolesnika. Prvi Ivanovci u Dalmaciju dolaze na poziv Ninskog biskupa, naseljavaju samostan sv. Petra na Bojištu kod Nina 1184. godine, pored kojeg je i hospital. Hospitalci su poput benediktinaca rasuti po čitavoj Hrvatskoj. Sjedište hrvatskih hospitalaca je u Vrani, u bivšem templarskom samostanu, a potom seli u Pakrac u Hrvatskoj: Ivanovci osnivaju mnoge samostane uz koje se nalaze hospitali primjerice u Zagrebu, Koprivnici, Marči, Varaždinu, Božjakovini, Senju, pod Kozarom itd. U 14. st. sama zagrebačka biskupija ima 9 samostana, što Ivanovce po moći i posjedima stavlja u najznačajnije redove u hrvatskim krajevima. U srednjem vijeku hospitalci zamjenjuju "Crveni križ" te pored obveza viteškog reda najpreča im je dužnost skrb o bolesnima i ranjenima, te pružanje utočišta siromašnima i nemoćnicima. Nakon osvajanja Malte od Napoleona 1789. god., dvije godine kasnije otok osvajaju Englezi, hospitalci gube posjede i moć, raseljavajući se po Evropi, ostajući samo u Italiji, Češkoj i Njemačkoj do skorih vremena, modernizirani opskrbljujući u pričuvi sanitetske vlakove i poljske ratne bolnice. Hrvatski hospitalci znakovito zadužuju hrvatski narod svojim karitativno medicinskim radom. Naši hospitalci kao ratni sanitet prate kralja Andriju II u pohodu na Palestinu i natrag liječeći bolesnike i ranjenike te pokapajući mrtve, pa se u današnjem smislu mogu smatrati asanatorima bojišnice.

Vranski prior gradi poseban brod sa kojim su hrvatski hospitalci sudjelovali u bitci kod Smirne (1345.) kao vojnici, moreplovci i ratni sanitet pa se taj nadnevak može smatrati povijesnim za postojanje prvog bolničkog broda u Hrvata.

FRANJEVCI I PAVLINI POVIJESNA POVEZNICA BENEDIKTINSKE RAZINE ZDRAVSTVENE KULTURE I STEČEVINA SREDNJEVIJEKOVNE ZNANOSTI EUROPE

Nakon benediktinaca i viteških redova u Hrvatsku stižu franjevci, nastali kao prosjački red. Sveti Franjo Asiški 1219. god u "Pravilu" glava 6. određuje: "Ako tko oboli, ostala braća dužni su ga dvoriti, kako bi željeli da drugi njih dvore", pa su tako i u franjevačkim samostanima postojali infirmaria s priručnim ljekarnama od kojih su neke postale kasnije i javne.

Franjevačka ljekarna u samostanu Male braće u Dubrovniku osnovana je 1317. god, Najstarija je ljekarna u Hrvata koja djeluje neprekidno sve do naših dana. Čak je ostala djelovati i nakon reformi Josipa II kojom su bile ukinute sve franjevačke ljekarne u samostanima. Sam Dubrovnik je 1553. god. imao u gradu 7 ljekarni. Nakon stupanja na snagu "Pravila naknadno izriječkom se utvrđuju braća bolničari u svim franjevačkim provincijama koji se moraju osposobiti za ranarnike (chirurgus) i ljekarnike, dok se u samostanima odgoja budućih franjevaca mora nalaziti obvezno i kućna ljekarna. Braći ranarnicima i ljekarniku u tim samostanima bilo je dopušteno obavljanje liječenja i davanje Lijekova pučanstvu izvan samostana, siromasima, dobročiniteljima ali i ljudima u nevolji, a usluge su bile besplatne, jednako kao i u praksi benediktinaca. U Hrvatskoj je bilo mnoštvo samostana, a skoro u svima vršilo se je liječenje, to dokazuju uz ostalo mnogi medicinski rukopisi, ljekaruše i knjige medicinskog karaktera arapskog ili talijanskog podrijetla sačuvane u franjevačkim bibliotekama, koje znakovito ukazuju na veliki doprinos franjevaca

zdravstvenoj kulturi Hrvata, koja prestaje reformom austrijskog cara Josipa II, ukinućem muških i ženskih samostana.

Pavlini redovnici, pustinjaci, povijesno se javljaju prvi put 1215. god. u Mađarskoj, a u Hrvatskoj već 1244. god. od kada do ukinuća 1786. imaju u Hrvatskoj 127 samostana. Najstariji je u Remetama (eremitaie - pustinjaci). U Hrvatskoj ostavljaju znakoviti trag u obradbi tla, vinogradarstvu i voćarstvu, ali posebice i u kulturi, jer 1503. otvaraju prvu latinsku gimnaziju u samostanu u Lepoglavi, s pristupom svjetovnjacima već 1583. god. Filozofsku školu otvaraju 1656. god., koju car Leopold I (1554. god.) podiže na razinu sveučilišta dajući mu dopuštenje za Izradbu doktorata filozofije i teologije.

Među ostalim bavili su se Pavlini ljekarništvom i liječenjem za vlastite potrebe, ali isto i za potrebe kraja u kojem žive, pa se u mnogim samostanskim spisima spominju i samostanski kirurzi. Pavlinski hospicij sv. Kuzme i Damjana u Baškoj na Krku dio je Senjskog samostana (1455. -1791.), ali i frankopanska zadužbina kao i hospicij u Rijeci. Samostani su imali dobro organizirane Ijekame, ali nažalost malo se od toga sačuvalo, posebice medicinska djela, herbariji ljekovitog bilja te knjige i različiti spisi o Ijekovitom bilju.

Nasilnim ukidanjem njihovog reda, Pavlini su rastjerani na župe, samostani zatvoreni a vrijedna pokretna Imovina sakupljana kroz 6 stoljeća, raznesena, pokradena ili prenesena u Austriju i Mađarsku što je dovelo do gubitka značajnog broja hrvatskog znanstvenog, kulturnog, umjetničkog, rizničkog, bibliotečnog i zdravstveno - lječidbenog blaga, pa je proces zatiranja pavlinskog reda od Josipa II, najveća i najorganiziranija pljačka Hrvatske kulturne baštine do tada.

Dodamo li k tome sustavna razaranja benediktinskih samostana s cjelokupnom kulturnom baštinom od raznih osvajača, zatvaranja samostana i njihovo pretvaranje u vojarnje ili konjušnice od Napoleonovih vojaka, rušenja od potresa ili napuštanja zbog kuge, uz palež kao preventivnu mjeru sprječavanja širenja zaraznih bolesti, koji je u srednjem vijeku zauzeo maha, pitamo se danas što je sve moglo preostati od hrvatske srednjovjekovne materijalne kulture i što su nam ovovjeku barbaroidi, rušitelji Vukovara, Karina ili Dubrovnika te inih katoličkih svetišta po domovini htjeli uništiti.

SOCIJALNO ZDRAVSTVENE USTANOVE DALMATIJSKIH GRADOVA

Od 12. stoljeća nadalje dalmatinske gradske komune. osnivaju i svoje ustanove milosrdno - Iječidbenog karaktera, u kojima djeluju redovnici i redovnice vršeći svoj samostanski i medicinski poziv. Nakon osnivanja javnog hospicija (11. st) sv. Martina u Zadru, rastu javni hospitali svuda na području Hrvatske. Među ovima su glasoviti "Domus Christi" osnovan 1347. u Dubrovniku, koji od 1420. ima i svoju Ijekamu koja je možda i jedna od prvih javnih Ijekarni u Hrvatskoj. Zatim hospitali sv. Duha (1350.) i sv. Križa (1372.) u Kotoru, te sv. Duhau Rijeci (1441.)

Zbog snažnog prebjega pučanstva pred Turcima, useljavanja iz drugih krajeva te dužeg boravka mornara u lukama naglo se u Dubrovniku povećao broj vanbračne djece, pa Veliko vijeće osniva 1432. god. nahodište kao prvu ustanovu takove vrste u Hrvata. U njemu nahočad i vanbračna djeca osim smještaja i opskrbe dobivaju i odgoj što im omogućava kasnije uključivanje u život.

Križarski ratovi te pokreti velikih vojnih postrojbi na pravcima zapad-istok-zapad donijeli su u naše krajeve gubu (lepru) za koju se već tada pouzdano zna o prijenosu kontaktom. Stoga gradske uprave da bi spriječile širenje bolesti donose mjere potpunog odvajanja bolesnika u posebnim udaljenim nastambama zvanim leprozoriji ili lazareti po sv. Lazaru. Kako je zaraza stizala morem, svaki je pomorski grad nastojao imati svoj Ieprozorij. Opet prednjači grad Dubrovnik te u njem bilježimo nešto prije 1272. god, prvi leprozorij u Hrvata. Grad Split imao ga je 1332., Trogir 1372., Zadar 1426., Konavle 1430, Kotor 1435., Ston 1449, Šibenik 1467. koji su odigrali znakovitu ulogu u sprječavanju širenja gube u našim krajevima, ali i u druge krajeve Europe.

Druga srednjovjekovna pošast kuga, koja se je širila putem trgovine, teretima i kruženja osoba također nailazi na dubrovački odgovor. Srpnja 1377. god. zaključkom Velikog vijeća "da nitko tko dolazi iz okuženih krajeva" ne smije doći u grad Dubrovnik prije nego li proboravi mjesec dana na otočiću Mrkanu ili u Cavtatu i prije izvršenja propisane raskužbe. Ova odrednica povijesni je dokaz o prvoj karanteni u svijetu koja je potekla iz našeg kraja. Šest godina kasnije 1383. god. kanantena se uvodi u Marseilleu, zatim 1403. u Veneciji i potom 1464. u Pisi, 1467. u Genovi i 1471. u Mallorci, ali kao četrdeset dnevna izolacija (quarantena), dok je dubrovačka bila tridesetodnevna (trentina). Namjenski se grade izolacijske građevine za potrebe karantene nazvane lazareti. 1397. godine otvara se prvi čvrsti karantenski lazaret na otoku Mljetu u benediktinskom samostanu sv. Marije na otočiću, jer tadašnji na Mrkanu nije zadovoljavao uvjete boravka, ali i stroge karantene.

Godine 1466. izgrađuje se lazaret u Dubrovniku, 1479. prvi lazaret u Splitu, 1592. novi (drugi)

splitski lazaret - najveći na Mediteranu od kojeg zahvaljujući sveobuhvatnoj pohari, u žaru udarničkih radova komunističke vladavine, 1945. godine, porušeni su preostali dijelovi lazareta, pod parolom rušenja fašističkih ostataka, da bi 1968. godine još u zemlji sačuvani temelji lazareta bili zanovijek uništeni.

U zadnjoj četvrti 15. st u Dubrovniku su na snazi propisi o općim mjerama raskužbe kod pojave zaraznih bolesti, koji se u mnogome poklapaju s današnjim shvaćanjima modernih postupaka. Bilježi se i visoko razumijevanje pojma kužnosti pošto se sve mjere sastoje u sprječavanju dodira među oboljelim ili sumnjivim osobama. Tako za potrebe davanja hostije kod pričesti imamo duga kliješta koja su svećenici rabili uvlačenjem kroz prozorčice lazareta. Postoje i veoma stara stečena saznanja o imunitetu, jer gradska uprava Dubrovnika donosi 1462. god. odluku o zapošljavanju 20 žena preboljelih od kuge za njegovanje bolesnika, pošto za njih nema opasnosti od zaraze.

U pogledu malarije, također postoje zanimljiva saznanja. Statut grada Korčule (1214.) „o zabrani odlazanja na okužehe rijeke" zabranjuje boravak na ušćima rijeka Neretve, Bojane i Drača od 5. do 9. mjeseca svim pripadnicima otočne komune pod prijetnjom kazne gubitka sve svoje imovine, ukazujući na svjesno povezivanje močvarnog karaktera kraja s pojavom malarične groznice, što je naslijeđe Hipokratovog učenja i oprečno tadašnjim europskim medicinskim stajalištima.

Samoupravne vlasti dalmatinskih gradova vode znakovitu brigu o zdravlju građana, posebice u vrijeme epidemija i ratova, stoga u statutu grada Trogira iz 1322. god. u glavi 88 o kažnjavanju stoji: "naređujemo da se plaćeni trogirski komunalni liječnik, notar i Ijekanik ne smiju nikako udaljiti iz trogirskog distrikta bez dopuštenja kneza". Ova statutarna odredba jasno ukazuje na postojanje plaćenog komunalnog Ijekarnika 1322. god., iako već ranije notarski spisi ukazuju (1271.god.) na postojanje privatne Ijekarne u gradu Trogiru, zapravo najstarije gradske Ijekame u državi Hrvatskoj - ali bez kontinuiteta.

Odluka Velikog vijeća u Dubrovniku iz ožujka 1482. god. pruža također potvrđnicu o mjerama koje je samouprava donosila baš za slučaj epidemije, stoga se izričito nabrajaju liječnik i gradski ljekarnik među ostalim gradskim službenicima koji moraju ostati u gradu u vrijeme epidemije, s time što se ljekarnik obvezuje danju i noću držati ljekarnu otvorenu radi opskrbe pučanstva potrebitim lijekovima.

Zdravstvena naobrazba u Hrvatskoj nije postojala sve do kraja 18. stoljeća što znači da su naši liječnici i ljekarnici svoju stručnu naobrazbu stekli šegrtovanjem kod starih i iskusnih zdravstvenih djelatnika (redovnika) u hospitalima, infirmariima i ljekarnama, odnosno stekli su je na medicinskim školama u inozemstvu. Iznimku utome čini „Kolegijum sv. Lazara" u Trogiru nastao na raspuštenom benediktinskom samostanu na Čiovu, nekadašnjem leprozoriju, u kojem je 1806. godine otvorena „Škola medicine", koja je djelovala samo jednu godinu. I pored kratkoće njenog trajanja ipak je to prva medicinska škola u Hrvatskoj i općenito na cijelom slavenskom jugu.

Iz svega nama znanog znakovito je očevidna visoka razina epidemiološke i zdravstvene zaštite pučanstva uz primjenu za to doba veoma smionih i suvremenih propisa, od kojih neki poput karantene uvedene prvi put u Hrvata, ukazuju na prednjačenje u zdravstvenim spoznajama. U drugim pak odsječcima zdravstva već u 13. stoljeću imamo tako razvijenu medicinu, koja je odgovarala stupnju razvijenosti ostalih europskih zemalja, čak i više od toga u epidemiološkim spoznajama.

SREDNJEVJEKOVNI EKOLOŠKI PROPISI U STATUTIMA DALMATINSKIH GRADOVA

Statuti dalmatinskih gradova utvrđuju i neke komunalno-higijenske te ekološke propise, koji su veoma suvremeni u to doba. Tako primjerice „Korčulanski statut" iz 1214. godine, najstariji srednjevjekovni kodeks zapisanih zakona u Hrvata donosi propis o zabrani vađenja smole i pravljenja pak line izvan određenog vremena, a to je od sredine srpnja do sredine kolovoza; zatim o zabrani sječe drva; o zabrani držanja prasadi u gradu osim od blagdana sv. Mihovila do Božića; o mjestima gdje treba bacati smeće; kao i zabranu pranja na lokalnim korčulanskim Iokvama.

Statut grada Dubrovnika iz 1272. godine govori o zahodskih odvodima i posebice o zahodskim jamama koje moraju biti pod zemljom, a one koje su unutar grada treba prazniti svakih 10 godina i to od općinskih službenika što je prvi začetak komunalnih službi. Statut zatim utvrđuje kazne za zasipanje gradske luke balastom, šljunkom, rujevinom, građevnim otpadom ili nečisti.

Lastovski statut iz 1310. god utvrđuje niz ekoloških pravila kao: zabranu sječe drva radi izvoza; dopušta krčenje šuma samo u slučaju sadnje loze; zabranjuje sjeći borove uz morsku obalu, jer doprinose okrepi mornara, propisi koji bi i danas bilo gdje, posebice na obalnom rubu ekološki bili sasvim prihvatljivi.

Hvarski statut iz 1331. god ne dopušta kao ni dubrovački zasipanje luke otpadom ili nečisti, dok na gatu niti iskrčavanje pijeska pod prijetnjom kazne. Uz to se zabranjuje i čupanje struna iz konjskog repa bez dopuštenja vlasnika.

Stroge odredbe "Trogirskog statuta" iz 1322. god. (Trogir pod vlašću Bribirskih knezova Šubića) odnose se pretežito na čovjekov okoliš, tako se vodi briga o čistoći gradskih ulica, stoga općina plaća četiri čistaća za tu svrhu, a u obvezama pomoćnika kneza i njegova bilježnika o jednomjesečnoj kontroli čistoće ulica i postojanosti njenih kamenih obloga, nazire se početak rada javne nadzorne službe. Ne dopušta se zagađenje ulica ili seoskih putova bilo čime pa i vodom, kao ni bacanje "smeća od vrta" uokrug gradskih zidina, uz poimeničnu zabranu predjela na koje se ne smije bacati smeće. Također se zabranjuje držanje svinja u gradu i predgrađu uz kaznu od 20 solida po svakoj svinji i za svaki prekršaj. Kažnjava se javno vršenje nužde na bilo kojem mjestu u gradu. Riba se mora prodavati istog dana kada je dopremljena u Trogir, a ribari se ne smiju ni u kom slučaju baviti sušenjem ili spremanjem riba.

I "Riječki statut" daleko mlađi iz 1530. godine sadrži neke komunalno higijenske naputke, stoga zabranjuje pranje rublja, štavljenje koža ili držanje gnoja u blizini bunara s vodom, ali i na javnim mjestima u gradu. Držanje svinja i njihovo puštanje na javne površine radi ispaše također je zabranjeno.

Dok se klasični duhovni svijet zahvaljujući katoličkoj crkvi zadržao u cijelom srednjem vijeku do naših vremena. tehničko - higijenska dostignuća iz starog vijeka, malo su se prenosila i uz malo iznimaka sasvim izgubila, time i ključne spoznaje o zaštiti čovjekovog okoliša. Među te iznimke uvrstili bi naše primorske gradove. Jer dok se primjerice u Zurichu na jednoj slici prikazuje kako svinje ruju po crkvenom dvorištu i blatnim gradskim ulicama, naši statuti od 1214. god. brane uopće držanje svinja u gradovima. Europski gradovi tek u 15. st počinju zabranjivati zadržavanje svinja na ulicama, ali dopuštaju svakom pučaninu držati određeni broj svinja za vlastite potrebe kod kuće. U vrijeme knezova Bribirskih Šubića u Trogiru prisutni su prvi začeci javnih nadzornih službi, koje nadziru čistoću ulica. Bacanje otpadaka ne dopušta se po ulicama ili zasipanje s nečisti, već se daju odrednice o izgradnji zahodskih jama, zahodskih odvoda i o vremenu pražnjenja. Ulice srednjevjekovnih evropskih gradova bile su tako isprljane blatom, nečisti i smećem da su pučani oklijevali ići gradom u magistrat, a za prijelaz su korištene štule. Prag se popločava tek 1331. god- Nurnberg 1368. god. Basel 1387., dok Dubrovnik biva popločan već u 11. st, a Trogir 1320. organizira red i nadzor nad stanjem popločanosti grada.

1437. godine, zapravo 7 st. od nasilnog prestanka funkcije rimskih vodovoda u jadranskoj Hrvatskoj, tj. nakon provale i razaranja svih sustava klasičnih vrijednosti od strane Avara i Slavena, Dubrovačka Republika gradi Prvi hrvatski gravitacijski vodovod koji je građen na strogom principu rimskih vodovoda po naputcima Vitruvija. Što znači da je vodovod građen od crijepa, keramike i kamena međusobno povezanog hidrauličnom žbukom (opus cementum), da posjeduje obzidani zahvat (caput aquae), te četiri vodospreme na trasi vodovoda (castellum fontis et limaria) za sakupljanje vode i taloženje mulja, uz još nekoliko manjih bazena. Konačno posljednja vodosprema punila je veliku vodospremu za potrebe grada (castellum aque urbanum) te nakon toga pročišćena još kroz više filtera tekla gradskim zidinama u dva pravca na korist dubrovačkom puku. Upravno-gospodarski i vodozaštitni sustav sankcionira namjerna onečišćenja vodovoda odsijecanjem desne ruke do 1621., a potom plaćanjem globe od 100 dukata uz 3 mjeseca komunalnog zatvora. Trasa se drži čistom od vegetacije na udaljenosti od 6 m nad razinom vodovoda i 2 m udaljenosti ispod razine, u cijeloj vodozaštitnoj zoni, te zabranjuje svako vađenje kamenja ili zemlje na udaljenosti od 132 m kao i sadnja stabala na udaljenosti 9 m od svake strane trase vodovoda.

Ova usporedba nema namjeru dokazivati komunalne razlike, već ukazati na nazočan visoki stupanj higijensko-sanitarnih, komunalnih i ekoloških mjera sadržan u statutima hrvatskih primorskih gradova. Dodamo li k tome spoznaje o čistoći pitkih voda, očuvanje šumskog pokrova, a posebice u vrijednosti borovog hlada uz morsku obalu, zabranu zagađenja prometnog javnog dobra otpadnim materijalima, vidimo da je tvorcima naših statuta i te kako bio znan ekološki pristup gospodarenja gradom, prirodom i obalnim morem, što samo još jednom ukazuje na visoku ekološku svijest gradskih otaca, ali i na veoma svrhovite kaznene mjere koje se predviđaju za svaki oblik komunalnog prekršaja, što je danas kod nas priličito zaboravljeno, a prisutno i svrhovito u dnevnoj uporabi razvijenih europskih zemalja.

Visoka ekološka svijest prisutna je u brizi za podizanje razine vrtlarstva u ovom suhom i kamenitom području, što se vidi i iz "Ribanja i ribarskog prigovaranja" Petra Hektorovića, nastalog 1556. god., gdje se pjesnik zahvaljuje hrvatskom pjesniku dubrovčaninu benediktincu Mavru Vetranoviću na poslanim sadnicama čempresa, oleandra, jasmina i indijske smokve.

"Kapare, žafrane od njihne otklada,

*Smokve indijane s listjem ko obada,
Zatim jelsamine po stupih povite,
Žilje, razumarine, oleandra cvite.
Tko mi ga dobavi i čini saditi,
Bog mu daj u slavi nebeskoj živiti.
Meni poštovani dom Mavar posla toj,
S čeprisi ke hrani gizdavi perivoj."*

Peter Hektorović

Pokušao bi ovdje istaći prisustvo indijske smokve - kaktusa s jestivim tamno ljubičastim plodom, kojeg su Kolumbovi mornari - dubrovčani donijeli iz srednje Amerike u Hrvatsku nakon Kolumbova otkrića. Uzgojio ih je benediktinac Vetranović i šalje ih Hektoroviću za parkovno uređenje Tvrdlja. Ime pak kaktusa do danas se je održalo u znanosti i u narodu, a poznato je, čak 179. godina prije dvojnog naziva Linnea, kao složenica nastala od biljke ukusnog ploda iz grada Opusa u Lakridiji po Pliniju (crna smokva) i pojma Indije za koju se vjerovalo da je to otkrivena Amerika. Čak i pojava sifilisa 1502. godine, od koje je u Dubrovniku tada bolovalo 8 osoba, svjedoči o brzom kontaktu s "stečevinama" otkrića Amerike (4 godine), kao i o liječenju iste bolesti pomoću gvajakova drva (Lignum gvajaci) prenesenog iz Amerike 1508. god. u Evropu ili korijena kine (Radix chinae) stiglog iz portugalske kolonije Goe 1535. godine. Znakovito se doima saznanje o tako brzom protoku obavijesti i roba za: tadašnji stupanj brodske povezanosti Hrvatske i svijeta. Bez daljnje namjene razmatranja raznih stečevina europske uljudbe kod nas, istakao bih za ono vrijeme dvije činjenice: brzinu protoka djelatne obavijesti i materijalnih stečevina. što samo dokazuje, uz sve do sada rečeno, da smo u svim odsječcima naše povijesti bili sudionici europske uljudbe.

Zato je uvredljivo, sasama neutemeljeno čak nedopustivo kad neobaviješteni kažu "idemo u Europu", mi nikuda ne idemo, Hrvati su tu oduvijek bili. Treba samo reći istinu o sebi, o činjenicama, o zatiranju hrvatske samobitnosti, o vremenima u kojima smo živjeli, o neprijateljima koji su oduvijek isti, kao i prijatelji. I svaku djelatnost obogatiti davnim spoznajama i reći mladeži, ali ponekad i starijima, tko smo, što smo bili, što jesmo i da tu ostajemo kao mali, europski, kršćanski, uljudbeni narod već trinaest stoljeća i zanavijek.

Stoga,

"Ne treba nikamo ići
nigdje drugdje tražiti
što jest i tu je"

Tonći Petrasov Marović, hrv. pjesnik
(1934.-1991.)